

Mały Wielki Brat wciąż patrzy. Czarnogóra wobec oddziaływania Serbii

Jan Nowinowski

Niepodległa od 2006 r. Czarnogóra – choć pozostaje w kręgu serbskiego oddziaływania gospodarczego, politycznego, kulturalnego i medialnego – utrzymuje euroatlantycki wektor polityki zagranicznej. Przejawem tego jest dokonujący się w ciągu ostatniego roku realny postęp w negocjacjach akcesyjnych z UE. Wizja członkostwa cieszy się poparciem trzech czwartych społeczeństwa i stanowi kluczowy cel, a zarazem spoiwo utworzonej w 2023 r. koalicji rządzącej. Wcześniejsza od serbskiej akcesja Czarnogóry byłaby jednak polityczną porażką Belgradu. Nie tylko ograniczyłaby jego wpływy w tym państwie (którego suwerenność bywa zresztą podważana przez serbskich polityków), lecz także zwiększałaby presję na reformy wewnętrzne, niechętnie przez rząd w Serbii realizowane. Ma on szereg narzędzi umożliwiających wpływanie na nastroje społeczne w Czarnogórze. Oddziałuje na politykę lokalną, m.in. poprzez wspieranie partii mniejszości serbskiej, jak również finansuje instytucję Kościoła prawosławnego oraz organizacje pozarządowe i związane z nimi media. Chcąc podważyć sukces Podgoricy i zatrzymać ją w swojej strefie wpływu, Belgrad może za ich pomocą usiłować destabilizować sytuację u swego południowego sąsiada.

Przyspieszenie Podgoricy na drodze do UE

Po 2023 r. Czarnogóra zintensyfikowała proces negocjacji akcesyjnych z UE. Nastąpiło to za sprawą centrowego, proeuropejskiej Ruchu Europa Teraz! (PES), który najpierw wypromował na fotel głowy państwa Jakova Milatovicia, a następnie zwyciężył w wyborach parlamentarnych¹. Premierem został Milojko Spajić, którego rząd powziął plan reform, a w lipcu 2024 r. otrzymał pozytywną ocenę od KE za spełnienie wstępnych kryteriów w zakresie rozdziałów 23 i 24 pertraktacji akcesyjnych (tzw. IBAR)². W grudniu 2024 r. Czarnogóra zamknęła trzy rozdziały negocjacyjne, kończąc trwającą od 2017 r. stagnację w tym zakresie. Celem władz jest zwieńczenie rozmów z UE w 2026 r. i uzyskanie członkostwa do 2028 r.

¹ Zob. Ł. Kobeszko, *Wybory w Czarnogórze: porażka socjalistów i kontynuacja zmian*, OSW, 14.06.2023, osw.waw.pl.

² Raport IBAR (*Interim Benchmark Assessment Report*) określa okresową gotowość państwa kandydującego do realizacji wymaganych przez UE kluczowych reform w zakresie państwa prawa. Pozytywna ocena jest konieczna do zamknięcia kolejnych rozdziałów negocjacyjnych.

Gabinetowi Spajicia udało się wrócić na drogę integracji europejskiej i częściowo przywrócić polityczną stabilność, naruszoną w 2020 r. wskutek utraty władzy przez rządzącą 30 lat postkomunistyczną Demokratyczną Partię Socjalistów (DPS). Czarnogóra uzyskała status kandydata do UE w 2010 r., lecz nie zrealizowała kluczowych reform i przez kolejnych 10 lat zamknęła tylko trzy rozdziały negocjacyjne. Poprawy nie przyniósł też okres 2020–2023, gdy z powodu sporów wewnątrzkoalicyjnych nowi rządzący nie wdrożyli obiecanych zmian w zakresie usprawnienia pracy wymiaru sprawiedliwości czy walki z korupcją i przestępczością zorganizowaną.

Obecne władze usiłują pogodzić ambitną agendę reform i postępy w integracji europejskiej z chęcią utrzymania poprawnych stosun-

” **W ostatnim roku Podgorica dokonała faktycznego postępu w negocjacjach akcesyjnych, a cel członkostwa cieszy się tu wysokim poparciem społecznym.**

ków z Serbią. Koncentrują się na współpracy ekonomicznej i infrastrukturalnej z sąsiadem, unikając wrażliwych kwestii etnicznych, co jest zadaniem niełatwym. Wielu serbskich polityków sceptycznie odnosi się do suwerenności Podgoricy, postrzegając Czarnogórę jako „państwo serbskie”, które powinno pozostać w strefie wpływów Belgradu, a może nawet dążyć do politycznej reunifikacji. Relatywizowane jest również istnienie niezależnej czarnogórskiej tożsamości narodowej, która bywa kwestionowana lub uważana za wariant serbskości³.

Relacje czarnogórsko-serbskie: od kryzysu do nowego otwarcia

Prowadzona dziś przez rząd Spajicia polityka ocieplania stosunków z północnym sąsiadem stanowi kontynuację działań rozpoczętych przez powołany wiosną 2022 r. gabinet Dritana Abazovicia – lidera liberalnej Zjednoczonej Akcji na rzecz Reform (URA)⁴. Należy do nich m.in. mianowanie ambasadora Serbii w Podgoricy (w lutym 2024 r.) oraz podjęcie decyzji o wysłaniu przedstawiciela dyplomatycznego Czarnogóry do Belgradu (rok później), co zakończyło trwający ponad cztery lata okres głębokiego kryzysu w relacjach dwustronnych. Choć ich pełną stabilizację i normalizację wciąż utrudniają incydenty na tle polityki historycznej (np. krytykowane przez Serbię poparcie Podgoricy dla rezolucji ONZ z 2024 r. uznającej masakrę w Srebrenicy za ludobójstwo), to politykę tę wypada uznać za skuteczną. Warto zaznaczyć, że stosunki między obiema stolicami bywały bardzo napięte już od momentu ogłoszenia przez Podgoricę niepodległości w efekcie referendum z 2006 r.⁵

Ojcem ruchu na rzecz niezależności był Milo Djukanović – lider DPS, który w latach 2006–2023 trzykrotnie pełnił funkcję premiera i raz prezydenta⁶. Był zwolennikiem budowania odrębnej od Serbii tożsamości czarnogórskiej. Podgorica ograniczała symboliczne związki z Belgradem poprzez próbę wypromowania języka czarnogórskiego jako odmiennego od serbskiego (mimo że są one w pełni wzajemnie zrozumiałe i dzielą je niewielkie różnice) oraz eksponowanie własnego dziedzictwa historycznego. W polityce zagranicznej socjaliści obrali kurs na integrację euroatlantycką, lecz otwarci byli także na obiecującą pod względem gospodarczym współpracę z Rosją i Chinami. Utrzymywali

³ Według badań w fakt istnienia niezależnej od serbskiej tożsamości czarnogórskiej nie wierzy też 22% obywateli Czarnogóry – zob. CGO: *Crnogorski identitet nesporan za 72% njenih građana, crnogorski jezik priznaje 63.5%*, Portal Analitika, 4.11.2023, portalanalitika.me.

⁴ Pierwszą podróż zagraniczną odbył on do Belgradu, gdzie zapowiedział reset relacji z Serbią. Opowiadał się za dołączeniem Czarnogóry do forsowanej przez Vučića inicjatywy Otwarte Bałkany (znanej też pod nazwą Mini-Schengen), która faktycznie powieliła istniejące formaty współpracy regionalnej wspierane przez UE. Podpisał ponadto tzw. Porozumienie podstawowe, uznające szczególnie status Serbskiej Cerkwi Prawosławnej nad Adriatykiem. Stało się to przyczyną wycofania poparcia socjalistów dla jego gabinetu.

⁵ 55,5% głosujących opowiedziało się wówczas za niepodległością. Frekwencja wyniosła 86%.

⁶ Obydwie funkcje piastował także przed 2006 r., gdy Czarnogóra była republiką związkową.

również poprawne relacje z Belgradem, choć nie udało im się uniknąć kryzysów, jak ten wywołany uznaniem przez Podgoricę niepodległości Kosowa w 2008 r.⁷

Szczególnie dobrze stosunki układały się po 2012 r., gdy władzę w Belgradzie przejęła Serbska Partia Postępowa (SNS). W 2013 r. Djukanović jako premier po raz pierwszy od czasu ogłoszenia niezależności złożył oficjalną wizytę w stolicy Serbii. Lidera DPS łączyły też wtedy dobre relacje personalne z przywódcą SNS Aleksandarem Vučićem (z czasem ich drogi się rozeszły), który od 2014 r. stał na czele rządu w Belgradzie, a od 2017 r. piastuje stanowisko głowy państwa. Obaj politycy wykształcili podobny model zarządzania państwem w oparciu o sieci klientelistyczne, związki ze światem przestępczym i konsolidację władzy wokół swoich partii.

Stosunki z Serbią uległy pogorszeniu po tym, jak w 2017 r. Czarnogóra została członkiem NATO. Stało się tak, mimo że Belgrad deklarował poszanowanie dla

decyzji sąsiada. Władze serbskie usiłowały wzmacniać swoje wpływy w tym adriatyckim państwie, a Podgorica starała się temu przeciwstawiać. Zbiegło się to ze zintensyfikowaniem przez prezydenta Vučića polityki ochrony interesów Serbów w państwach regionu. Według spisu powszechnego z 2023 r. w Czarnogórze mieszka ich 205 tys. i stanowią oni 33% populacji kraju⁸. Z kolei posługiwanie się serbskim jako językiem ojczystym deklaruje 43% mieszkańców, podczas gdy 35% używa czarnogórskiego, który formalnie jako jedyny jest językiem urzędowym (w praktyce jednak serbski, albański, bośniacki i chorwacki również, dzięki statusowi języków „w użyciu urzędowym”).

Nowy rozdział stosunków czarnogórsko-serbskich otwarto w 2020 r., gdy po niemal trzech dekadach władzę w Podgoricy utracili socjaliści, niemniej nadzieje na poprawę relacji szybko ustąpiły nowym napięciom. Na czele nowego rządu stanął bezpartyjny lider protestów w obronie świątyń Zdravko Krivokapić. Utworzył on gabinet ekspercki popierany m.in. przez blok mniejszości serbskiej, z którego list startował. Pomimo nadziei środowisk bliskich Belgradowi Krivokapić prowadził stosunkowo asertywną politykę wobec większego sąsiada. W 2021 r. czarnogórski parlament – Skupština – przyjął uchwałę uznającą dokonaną przez bośniackich Serbów masakrę w Srebrenicy w 1995 r. za ludobójstwo, co stało się powodem masowej krytyki serbskich prorządowych mediów. Krivokapić przyczynił się też do odwołania negującego fakt ludobójstwa ministra sprawiedliwości, w wyniku czego stracił poparcie partii mniejszości serbskiej i parlamentarną większość.

Czarnogórcy Serbowie: między Belgradem a polityką w kraju

Orientacja partii czarnogórskich Serbów w kwestiach polityki zagranicznej pozostaje ambiwalentna, choć na przestrzeni lat ewoluowała z otwarcie antyzachodniej do (przynajmniej deklaracyjnie) proeuropejskiej. Głównym reprezentantem najliczniejszej mniejszości etnicznej jest prawicowa koalicja Dla Przyszłości Czarnogóry (ZBCG), w której najistotniejszą rolę odgrywają Nowa Serbska Demokracja Andriji Mandicia i Demokratyczna Partia Ludowa Milana Kneževića. Blok partii mniejszości serbskiej (pod różnymi nazwami) był w pierwszych dekadach niezależności główną siłą opozycyjną wobec DPS i Djukanovicia, ciesząc się poparciem w granicach 15–25%. Protestował przeciwko akcesji Czarnogóry do NATO, uznaniu niepodległości Kosowa, sankcjom na Rosję w 2014 i 2022 r. oraz opowiadał się

⁷ Wskutek tej decyzji Belgrad uznał czarnogórskiego ambasadora za persona non grata, na co w ten sam sposób zareagowała Podgorica. Obydwa państwa nie miały swoich reprezentantów na najwyższym szczeblu dyplomatycznym przez niemal rok.

⁸ Czarnogórców jest 256 tys., co odpowiada 41% populacji. Narodowościową mozaikę uzupełniają Bośniacy, Albańczycy, Rosjanie i Chorwaci – zob. *Stanovništvo Crne Gore prema nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeri, maternjem jeziku i jeziku kojim se uobičajeno govori. Popis 2023. godine*, MONSTAT, 15.10.2024 monstat.org.

za bliską Belgradowi strategią balansowania w polityce zagranicznej. Jego politycy nie sprzeciwiali się integracji europejskiej i popierali korzystanie z funduszy unijnych, ale równolegle postulowali współpracę z Chinami i Rosją. Krytykowali też decyzję o niepodległości, optując za utrzymaniem politycznej wspólnoty z Serbią.

Wobec rosnącego nacisku Belgradu na politykę zacieśniania więzów z formacjami rodaków w krajach sąsiednich i stopniowego ochłodzenia po 2017 r. relacji z Podgoricą

” Pomimo obrania strategii koncyliacyjnej partii mniejszości serbskiej nie są stabilnym elementem rządzącej Czarnogórą koalicji.

czarnogórcy Serbowie mogli liczyć na większe wsparcie Serbii. Jego głównym beneficjentem był Mandić, który od 2016 r. regularnie, przynajmniej raz w roku (z wyjątkiem 2022 r.), spotykał się z Vučićem i był zapraszany na tamtejsze uroczystości państwowe i partyjne. Więż z belgradzkim protektorem pozwoliła mu zbudować wizerunek lidera serbskiej mniejszości w Czarnogórze oraz jej głównego obrońcy przed rzekomymi prześladowaniami ze strony Podgoricy. Kres rządów DPS w 2020 r. wydawał się końcem izolacji ugrupowań mniejszości serbskiej i szansą na wdrożenie przynajmniej części ich postulatów, do których należy m.in. ustanowienie serbskiego językiem urzędowym, legalizacja podwójnego obywatelstwa⁹ czy zmiana symboli narodowych¹⁰. Nadzieje te nie spełniły się za rządów zapowiadającego poprawę relacji z Serbią premiera Krivokapicia, a paradoksalnie bliższe ich agendzie decyzje podjął liberalny gabinet Abazovicia.

Od czasu kampanii prezydenckiej w 2023 r. można zaobserwować stopniową zmianę narracji partii mniejszości serbskiej. Ubiegający się wtedy o urząd głowy państwa Mandić unikał sporów o podłożu tożsamościowym i prezentował się jako polityk otwarty na dialog. Podobną retorykę kontynuowano przed wyborami parlamentarnymi, w których ZBCG uzyskała 13 mandatów w 81-miejscowej Skupstini. Za poparcie rządu Spajicia Mandić otrzymał prestiżową funkcję przewodniczącego parlamentu, a po rekonstrukcji gabinetu latem 2024 r. reprezentanci serbskiej mniejszości już formalnie weszli w skład rady ministrów, obejmując kierownictwo w resortach edukacji, infrastruktury, transportu, turystyki oraz planowania przestrzennego. ZBCG głosuje w zgodzie z większością parlamentarną, popierając dalszą integrację z UE. Chęć utrzymania aktualnej pozycji i obecności w głównym nurcie politycznym mogła skłonić członków bloku do złagodzenia części radykalnych postulatów, szczególnie tendencji prorosyjskich i antyzachodnich, idących w kontrze do postawy przeważającej części społeczeństwa.

Serbskie narzędzia *soft power* w Czarnogórze

Belgrad ma szerokie możliwości oddziaływania na południowego sąsiada dzięki narzędziom „miękkiego wpływu” (*soft power*). W Czarnogórze funkcjonuje sieć ok. 20 organizacji pozarządowych (NGO), które promują serbską tożsamość w obszarze kultury, oświaty, religii, sportu czy mediów przy wsparciu serbskich instytucji. Stałym instrumentem pomocy finansowej są coroczne granty, dystrybuowane poprzez Urząd ds. Współpracy z Diasporą i Serbami w Regionie. Ich łączna wartość jest jednak niewielka – waha się od 21 tys. euro w 2016 r. do 104 tys. w 2014 r. Ostatnia transza wsparcia w 2024 r. wyniosła 80 tys. euro¹¹.

Wyższe kwoty trafiają do takich organizacji w ramach jednorazowych dotacji z serbskiego budżetu. Tak było w 2017 r., gdy Vučić przyznał celową subwencję w wysokości 3,4 mln euro na budowę Domu Serbskiego w Podgoricy. Instytucja ta w 2023 r. dotowała kampanie Mandicia i ZBCG w wyborach

⁹ Czarnogóra dopuszcza posiadanie drugiego obywatelstwa, jeśli zostało ono wydane przed 2006 r. lub istnieje regulująca tę kwestię porozumienie między dwoma państwami. Stosownej umowy z Serbią nigdy nie zawarto.

¹⁰ Projekt nowej flagi zakładał umieszczenie czarnogórskiego dwugłowego orła na tle trójkolorowej flagi Serbii.

¹¹ *Konkursi*, Uprava za saradnju sa dijasporom i Srbima u regionu, dijaspora.gov.rs.

prezydenckich i parlamentarnych. Według doniesień medialnych niecałe 2 mln euro w latach 2014–2020 trafiło także do Serbskiej Rady Narodowej Czarnogóry oraz Maticy Serbskiej w Nikšiću (drugim największym mieście kraju)¹². W 2021 r. 2 mln euro z budżetu Belgradu przeznaczono na inwestycje infrastrukturalne we współzrządzonym przez koalicję partii serbskiej mniejszości Nikšiću. Lokalne media informowały też o procederze kupowania głosów na rzecz serbskich ugrupowań w wyborach lokalnych przez przyjezdnych działaczy SNS¹³.

Istotnym elementem miękkich środków nacisku Serbii jest Serbska Cerkiew Prawosławna (SPC) i podległa jej eparchia Metropolii

” Serbskiemu oddziaływaniu na czarnogórską debatę publiczną sprzyja bliskość językowa i kulturowa obu krajów.

Czarnogóry i Przymorza (MCP), do której według szacunków należy ok. 62% obywateli¹⁴. Kościół ten cieszy się w Czarnogórze wysokim (51%) zaufaniem społecznym¹⁵ i aktywnie uczestniczy w życiu publicznym kraju. MCP również mogła liczyć na dotacje władz w Belgradzie. Według czarnogórskich mediów łączna wartość wsparcia z ich strony w latach 2014–2020 miała wynosić nawet 4,6 mln euro¹⁶. Chcąc ograniczać umacnianie się pozycji Cerkwi, w grudniu 2019 r. z inicjatywy DPS parlament przyjął ustawę o wolności sumienia i wyznania, która m.in. dopuszczała państwową konfiskatę starszych niż 100 lat nieruchomości należących do MCP w przypadku nieudokumentowania kwestii własnościowych. Decyzja ta wywołała masowe protesty w obronie świątyń oraz krytykę serbskich polityków i mediów, zarzucających Podgoricy zamach na serbską tożsamość w Czarnogórze.

Pomimo pomocy finansowej Serbii oraz zwierzchnictwa SPC nad MCP czarnogórcy hierarchowie prowadzą stosunkowo niezależną politykę. Przodował w tym zmarły w 2020 r. metropolita Amfilochiusz, który niejednokrotnie krytykował Vučića, m.in. za jego działania wobec Kosowa. Zarazem, choć MCP nie jest bezpośrednio sterowana przez Belgrad, w sprawach międzynarodowych powieliła jego narrację, a nawet niekiedy idzie o krok dalej, stojąc na stanowisku otwarcie prorosyjskim. Następca Amfilochiusza, metropolita Joanicjusz, w 2022 r. zwracał uwagę na rzekome prześladowania ze strony Kijowa, których na Ukrainie doświadczają wierni Patriarchatu Moskiewskiego. Od momentu wybuchu pełnoskalowej wojny dwukrotnie odwiedzał Rosję, a w 2025 r. gościł rosyjskich hierarchów w Podgoricy. Swój autorytet Cerkiew angażuje także do rozgrywek politycznych, udzielając bezpośredniego poparcia ZBCG oraz legitymizując regionalną politykę Vučića. Aktywnie włączyła się do kampanii na rzecz promocji serbskiej tożsamości, np. w kontekście przeprowadzanego w 2023 r. spisu powszechnego.

Serbskiemu oddziaływaniu na czarnogórską debatę publiczną sprzyja bliskość językowa i kulturowa obu krajów. Brak dostępnych danych o popularności czarnogórskich mediów utrudnia jednak określenie dokładnej skali wpływu serbskich kanałów informacyjnych. 47% Czarnogórców twierdzi, że „często” lub „zawsze” ogląda stacje telewizyjne z krajów regionu w zrozumiałym dla siebie języku¹⁷. Przykładowo niemal 33% respondentów przyznało, że regularnie śledzi programy filii telewizji Pink, która w Serbii jest jednym z najważniejszych prorządowych środków masowego przekazu¹⁸. Dzięki lokalnym dostawcom usług telekomunikacyjnych bez problemu można uzyskać dostęp do szerszej

¹² N. Zečević, *Srpskoj kući, SNS-u i Matici srpskoj od Vučića skoro šest miliona eura*, Pobjeda, 3.10.2020, pobjeda.me.

¹³ Do politycznej korupcji miało dojść w 2021 r. w Nikšiću i rok później w Budvie; *Inostrani uticaji na izborni proces u Crnoj Gori 2016–23. Godine. Prvi Dio*, Centar za demokratsku tranziciju, 13.05.2024, cdtmn.org.

¹⁴ Czarnogórski spis powszechny nie rejestrował przynależności do konkretnego Kościoła. Podane szacunki pochodzą z badań sondażowych. Zob. *Gdje je crnogorsko društvo 16 godina od obnove nezavisnosti?*, Centar za demokratiju i ljudska prava, wrzesień 2022, cedom.me.

¹⁵ *Političko javno mnjenje Crne Gore, mart 2024*, Centar za demokratiju i ljudska prava, marzec 2024, cedom.me.

¹⁶ *Za profesionalno srbovanje sedam miliona eura, a crkvi 4,6 miliona*, CdM, 30.09.2020, cdm.me.

¹⁷ *Ispitivanje navika i stavova slušalaca i/lili gledalaca televizijskog i radijskog sadržaja u Crnoj Gori*, Agencija za elektronske medije Crne Gore, grudzień 2022, amu.me.

¹⁸ *Mediji u Crnoj Gori u očima građana i novinara*, Centar za građansko obrazovanje, 17.06.2021, cgo-cce.org.

oferty serbskich kanałów. Transgraniczne oddziaływanie mediów widoczne jest także w sieci. Według raportu Cyfrowego Ośrodka Śledczego w latach 2021–2022 najpopularniejszymi serbskimi portalami internetowymi w Czarnogórze były Alo, Espresso, Informer, Kurir i Srbija Danas. Wszystkie należą do grupy tabloidów sprzyjających władzy w Belgradzie. W analizowanym okresie dyskredytowały one Czarnogórę, eksponując niestabilność lokalnej sceny politycznej, rzekomą dyskryminację mniejszości serbskiej oraz problemy z przestępczością zorganizowaną¹⁹.

Do serbskich narzędzi *soft power* należą również niektóre media czarnogórskie, co wynika m.in. z ich struktury właścicielskiej. Spośród pięciu stacji telewizyjnych

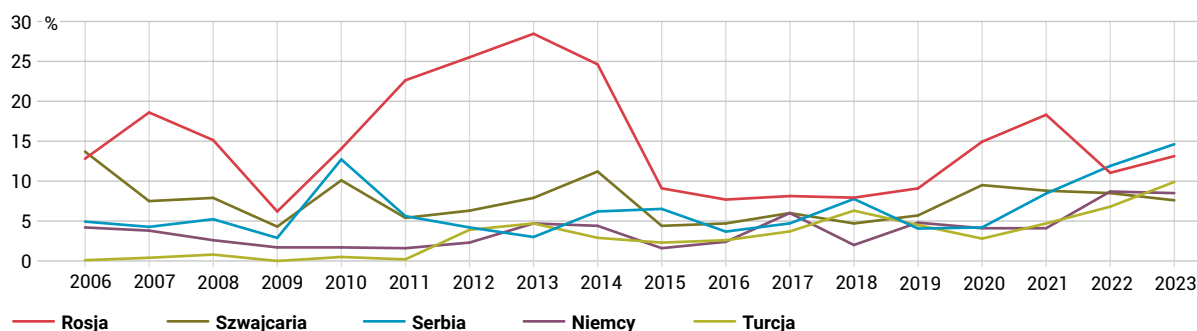
o największym zaufaniu społecznym aż trzy znajdują się w serbskich rękach. Tamtejszy kapitał finansuje zarówno kanały o orientacji proeuropejskiej (TV Vijesti, Nova M), jak i te sprzyjające Belgradowi oraz ugrupowaniom mniejszości serbskiej (Prva TV). W trakcie kampanii wyborczej w 2023 r. stacje Prva i Adria TV najwięcej bezpłatnego czasu antenowego poświęcały politykom ZBCG (odpowiednio 50% i 39%)²⁰. Obydwie telewizje popularyzują też narrację prorosyjską, relatywizując agresję na Ukrainę w 2022 r. Rolę rozsądnika moskiewskiej propagandy pełnią również portale internetowe o mniejszym zasięgu, powiązane z serbskimi NGO.

” Serbia jest tradycyjnie silnie obecna kapitałowo w Czarnogórze, co wynika m.in. z wieloletnich doświadczeń funkcjonowania we wspólnym państwie, bliskości kulturowej czy więzi rodzinnych.

Gospodarka – dawne więzi i współczesne wpływy

Serbia jest tradycyjnie silnie obecna kapitałowo w Czarnogórze, co wynika m.in. z wieloletnich doświadczeń funkcjonowania we wspólnym państwie, bliskości kulturowej czy więzi rodzinnych. Serbowie przodują w statystyce zagranicznych podmiotów zależnych²¹, a także bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ), których wartość w 2023 r. sięgnęła 125 mln euro. Czyni to Serbów narodem najchętniej (15% ogółu BIZ w 2023 r.) lokującym środki w Czarnogórze, wyprzedzającym nawet tradycyjnie licznych w miejscowościach nadmorskich Rosjan²² (zob. wykres 1). Struktura serbskich inwestycji na przestrzeni lat uległa znaczącym zmianom. Po 2018 r. maleje udział tamtejszego kapitału w czarnogórskich firmach i bankach, rośnie zaś prywatne zaangażowanie w sektorze nieruchomości.

Wykres 1. Najwięksi bezpośredni zagraniczni inwestorzy w Czarnogórze w latach 2006–2023 (udział procentowy w BIZ)

Źródło: Czarnogórski Bank Centralny, cbcg.me.

¹⁹ *Monitoring srbijanskih medija 2021/22*, Digitalni forenzički centar, październik 2022, dfc.me.

²⁰ *Parlamentarni izbori 2023. Izveštaj o finansiranju izbornih kampanja*, MANS, listopad 2023, mans.co.me.

²¹ Serbowie odpowiadają za 21% wszystkich iFATS. Zob. *Statistika stranih filijala – saopštenja*, Uprava za statistiku Crne Gore – MONSTAT, 2013–2023, monstat.org.

²² Od 2022 r. Rosjanie stopniowo ograniczają aktywność biznesową w Czarnogórze, lecz nadal są tam ważnym inwestorem i stanowią 2% mieszkańców kraju (12,8 tys.). Podgorica dołączyła do sankcji unijnych na Rosję w 2014 i 2022 r., ale obywatele FR wciąż mogą przebywać w Czarnogórze bez wizy przez 30 dni.

Serbskie przedsiębiorstwa prywatne są obecne w Czarnogórze zwłaszcza w branżach turystycznej, farmaceutycznej i spożywczej oraz w sektorze energetycznym. Funkcjonują tam także ważne podmioty serbskiego skarbu państwa. Największym usługodawcą (38% udziału w rynku) w branży telefonii komórkowej jest Mtel, który należy do państwowego operatora Telekom Srbija (51%) i jego spółki córki Telekom Srpska (49%). Serbski krajowy operator systemu przesyłowego – Elektromreža Srbije – ma 15% udziałów w swoim czarnogórskim odpowiedniku (Crnogorski elektroprenosni sistem). Tym samym stabilizuje czarnogórską produkcję prądu, opartą w dużej mierze (44% generowanej energii elektrycznej) na hydroelektrowniach, których produktywność jest wrażliwa na niedostatki opadów.

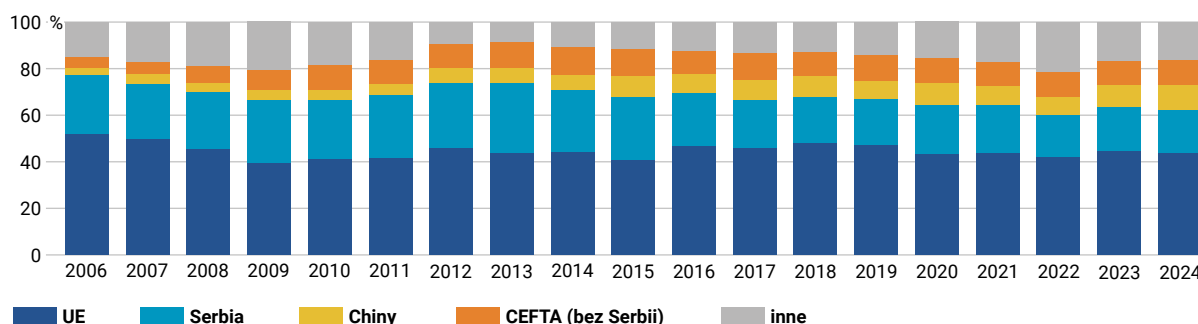
W ramach współpracy bilateralnej Serbia deklaruje chęć uczestnictwa we wspólnych projektach infrastrukturalnych, takich jak budo-

” Okno możliwości przed Podgoricą otwiera Komisja Europejska, komunikująca gotowość na przyjęcie w obecnej kadencji (do 2029 r.) nowego członka UE.

wa autostrady z Belgradu nad Adriatyk czy nowych przejść granicznych. Duże nadzieje wiąże się z projektem modernizacji linii kolejowej łączącej stolicę Serbii z nadmorskim czarnogórskim Barem, o której finansowanie z budżetu UE wnioskuje obie strony. W przeszłości serbscy decydenci zapowiadali utworzenie nowych miejsc pracy na północy Czarnogóry, licznie zamieszkałej przez mniejszość serbską, lecz obietnice te na razie nie doczekały się realizacji.

Serbia to najważniejszy partner gospodarczy Czarnogóry. Wartość wzajemnej wymiany handlowej w 2024 r. wyniosła 884,1 mln euro, co odpowiadało za 19% łącznych obrotów państwa nad Adriatykiem (zob. wykres 2). Relacja jest jednak asymetryczna, gdyż Czarnogóra głównie importuje towary z Serbii (stąd ujemne saldo obrotów w 2024 r., wynoszące -515,1 mln euro). Pozyskuje przede wszystkim dobra konsumpcyjne – alkohol, napoje, produkty zbożowe i inwentarz żywy. Do Serbii eksportuje zaś leki, energię elektryczną (w przypadku nadwyżek produkcji) oraz węgiel kamienny.

Wykres 2. Udział najważniejszych partnerów Czarnogóry w wymianie handlowej w latach 2006–2024

Źródło: Czarnogórski Urząd Statystyczny – MONSTAT, monstat.org.

Oficjalne dane handlowe mogą nie odzwierciedlać pełni powiązań Podgoricy z Belgradem z uwagi na wymianę odbywającą się w tzw. szarej strefie. Według szacunków wielkość nieformalnego sektora gospodarki odpowiada za 20–30% PKB państwa nad Adriatykiem²³. Z racji swojego położenia geograficznego Czarnogóra pełni funkcję hubu narkotykowego dla Bałkanów Zachodnich oraz stanowi istotny punkt na trasie przemytu broni, paliwa i papierosów (głównym ośrodkiem jest port w Barze). Silną pozycję oraz sieć powiązań w Serbii mają dwie największe czarnogórskie grupy przestępcze – Škaljari i Kavčani.

²³ Czarnogórskie Ministerstwo Finansów określa wielkość tzw. szarej strefy na 20,6% PKB. Zob. *Predlog programa za suzbijanje neformalne ekonomije 2024–2026 – mišljenje Ministarstva finansija*, Vlada Crne Gore, 6.06.2024, gov.me. Organizacje pozarządowe szacują ten odsetek na ok. 30% – *Rasvjetljavanje ekonomije u sjeni. Istraživanje neformalne ekonomije u četiri države Jugoistočne Europe*, Centar za politike i upravljanje, Sarajevo 2020, cpu.org.ba, za: web.archive.org.

Członkom skonfliktowanych ze sobą gangów wielokrotnie wykazywano związki z serbskimi grupami pseudokibicowskimi i tamtejszymi elitami politycznymi.

Wnioski...

Po 19 latach niepodległości Czarnogóra nadal jest obiektem silnego serbskiego oddziaływania na płaszczyznach politycznej, gospodarczej i kulturowej. Serbia pozostaje dla niej najważniejszym partnerem handlowym i numerem jeden wśród inwestorów. Kapitał stamtąd coraz częściej trafia do sektora nieruchomości, który nie stwarza większych możliwości oddziaływania na procesy wewnętrzne. Realizacja wspólnych inwestycji infrastrukturalnych, takich jak modernizacja linii kolejowej Belgrad–Bar, będzie zależała przede wszystkim od zdolności do pozyskania środków unijnych. Wyzwaniem dla Podgoricy będzie natomiast uporanie się z czarnogórsko-serbską przestępczością zorganizowaną, która stanowi barierę dla reform oraz szkodzi postrzeganiu kraju za granicą.

Należy się spodziewać, że wchodzący w skład rządu w Podgoricy reprezentanci bloku mniejszości serbskiej wciąż domagać się będą poszerzenia jej praw, oczekując legalizacji podwójnego obywatelstwa i uznania serbskiego za równorzędny z czarnogórskim język urzędowy. Nie można także wykluczyć prób obstrukcji procesu reform, co może doprowadzić do spowolnienia negocjacji z UE. Dalsze działania koalicji ZBCG zależą będą od rozwoju sytuacji politycznej w Serbii, której władze są kontestowane przez uczestników trwających od początku listopada 2024 r. masowych protestów społecznych²⁴. Już dziś na tym tle można zaobserwować pęknięcia w podejściu dwóch najważniejszych politycznych liderów czarnogórskich Serbów. Knežević wobec kryzysu wspiera Vučića, a Mandić dystansuje się od władz w Belgradzie, odmawiając komentowania sytuacji w Serbii.

Reformy, które skutkowały postęпом w negocjacjach, realizowane są przy udziale wchodzących w skład koalicji rządzącej ugrupowań mniejszości serbskiej. Jest to pewien paradoks, gdyż środowiska te długo kojarzono z antyzachodnimi narracjami na czarnogórskiej scenie politycznej. Od kiedy zaczęły uczestniczyć w sprawowaniu władzy, nie podważają jednak proeuropejskiego kursu państwa, głosują w zgodzie z większością parlamentarną i powściągają radykalną retorykę. Pomimo obrania strategii koncyliacyjnej partii mniejszości serbskiej nie są stabilnym elementem rządzącej Czarnogórą koalicji. Ich działalność od uzyskania przez państwo niepodległości rzuca cień na autentyczność ich przekonań proeuropejskich. Ułatwia też opozycji skupionej wokół socjalistów dyskredytowanie gabinetu Spajicia poprzez zarzucanie mu postępowania w zgodzie z interesami Serbii. Obecność ZBCG w rządzie wydaje się Belgradowi na rękę, gdyż umożliwia destabilizowanie sytuacji wewnętrznej w państwie sąsiedzkim. Z drugiej jednak strony zwierzchnictwo nad pięcioma resortami i funkcja przewodniczącego parlamentu wytrącają argument o politycznej dyskryminacji Serbów w Czarnogórze.

...i zagrożenia dla procesu akcesyjnego

Potrzeba choćby symbolicznego sukcesu Brukseli oraz jej wola przeciwdziałania chińsko-rosyjskim wpływom na Bałkanach Zachodnich sprawiają, że przed Czarnogórą rysuje się realna perspektywa dołączenia do UE. W ostatnim roku Podgorica dokonała faktycznego postępu w negocjacjach akcesyjnych, a cel członkostwa cieszy się tu wysokim poparciem społecznym. Europejską agendę wzmacnia również „obywatelski” charakter koalicji rządowej, w której skład wchodzi partii mniejszości serbskiej, bośniackiej i albańskiej. Okno możliwości przed Podgoricą otwiera KE, komunikująca gotowość na przyjęcie w obecnej kadencji (do 2029 r.) nowego członka UE, co przerwałoby trwającą od 2013 r. stagnację procesu rozszerzenia.

²⁴ Zob. M. Szpala, *Protesty w Serbii: rysa na dominacji Vučića*, OSW, 20.12.2024, osw.waw.pl.

Postępy Podgoricy w negocjacjach akcesyjnych uderzają w wizerunek Belgradu, którego decydenci przez lata utrzymywali, iż rozszerzenie UE na Bałkanach Zachodnich musi rozpocząć się od Serbii jako lidera regionu. Aby podważyć sukces sąsiada i zatrzymać go w swojej strefie wpływu, Belgrad może usiłować destabilizować sytuację w Czarnogórze, zwiększając finansowe i propagandowe wsparcie dla siatki serbskich NGO i powiązanych z nimi mediów. Celem takich działań byłoby dotarcie do tej części społeczeństwa, która przejawia antyzachodnie lub antyatlantyckie resentymenty²⁵. Organizacje te będą zapewne także podważać odrębność tożsamości czarnogórskiej poprzez promowanie serbskiego dziedzictwa historyczno-kulturowego. Na Czarnogórców wpływać będzie też Cerkiew prawosławna oraz jej belgradzkie zwierzchnictwo, oddziałując na kolejne procesy wyborcze. Można oczekiwać, że hierarchowie prawosławni będą dalej manifestować postawy panslawistyczne i pro-rosyjskie, popularyzując narrację Kremla.

²⁵ 44% Czarnogórców głosowałoby za opuszczeniem NATO, a 46% chciałoby w nim pozostać – za: *The Secretary General's Annual Report 2023*, NATO, 14.03.2024, nato.int.